

10 PREGUNTES SOBRE LA RAÓ PURA KANTIANA

Una conversa amb Ramon Alcoberro

1.- Professor: ¿En quin context històric –en sentit ampli- hem de situar Kant?

Kant, com tothom sap, va néixer a Königsberg i les seves idees, al menys fins als darrers anys de la seva vida, estaven molt influïdes pel pietisme protestant. Al prefaci de la segona edició de la CRÍTICA DE LA RAÓ PURA va dir allò de “deixar de banda el saber per fer un lloc a la fe”.

Però, culturalment, Kant es va formar en la filosofia leibniziana-wolfiana, que no va ser-li cap problema fins als quaranta anys, quan la lectura de Hume el desperta del “somni dogmàtic”.

D’una manera molt general es podria dir que Kant és un il·lustrat, però amb una tintura peculiar. Tenia una sensibilitat literària molt limitada i una personalitat bastant rígida: no va sentir-se mai atret pel costat “llibertí” de les Llums (crítica al poder, ironia...). Per això el romanticisme es plantejà molt aviat com a tasca anar més enllà de Kant. Hölderlin deia que “res pur no ha sortit mai de la raó pura”.

Allò il·lustrat en Kant és la dèria per “clarificar” la raó. Ell considera un escàndol que “el Segle de la Raó” no hagi pogut assolir encara un criteri coherent de racionalitat. La idea que tot s’ha de sotmetre al “tribunal de la raó” és l’essència de les Llums. I no deixa de ser curiós que Kant, un professor erudit però provincià, que mai no va viatjar més enllà de deu o vint quilòmetres de la seva ciutat, compregués tan ràpid que la raó havia de ser “cosmopolita”, universalista.

En certa manera, la seva filosofia moral és el resultat de la trobada – més que de la pugna– entre pietisme (rigorista) i Il·lustració (autonomia moral, universalisme...).

Pel que fa a la política, tenia una admiració sincera per Frederic II, però al llarg de la seva vida va anar evolucionant cap el

republicanisme i va saludar entusiasmada els inicis de la Revolució Francesa.

2. Kant era contemporani de grans científics com Newton, Alessandro Volta, Galvani, Laplace, Lavoisier, Spallanzani, Fahrenheit. Quina és la influència dels descobriments científics, especialment els de la física i la química, sobre la seva obra?

És una influència decisiva. L'exemple del progrés científic és el que el porta a donar a la filosofia una fonamentació objectiva, universal i necessària. Però, gràcies a la lectura de Hume, sabia que la fonamentació de la ciència no podia ser empírica, perquè tot el que és empíric és canviant. D'aquí neix el problema de Kant: ¿com es pot fundar la validesa d'una ciència (que ha aconseguit grans èxits) sobre una filosofia que encara continua discutint allò que plantejaven Plató i Aristòtil i que mai no es posa d'acord sobre gairebé res?

Kant pensa que el pur progrés d'una ciència no la justifica, en tant que tal, sinó que es necessita una mena de "metateoria" (una teoria general de la raó) al si de la qual es faci comprensible el progrés de les ciències –i de la raó, en general. En definitiva: un fet no val per una teoria. Però tampoc no es pot fer filosofia contra la ciència. Això acabaria produint el que anomena un "entusiasme subjectiu" (la subjectivitat romàntica), llunyà a l'objectivitat de la raó.

Per a Kant, la física és ciència perquè hi ha un Galileu o un Torricelli. A la primera CRÍTICA ell es reivindica com un filòsof científic, que ha trobat el recte camí per fer una filosofia que definitivament pugui anar de bracet amb la ciència i que, per tant, ha trobat el fonament del saber.

L'originalitat de Kant és haver descobert una teoria de la Raó que coordina ciència (saber) i ètica. Ens mostrarà que l'ètica –i específicament una ètica basada en la consciència– necessita una visió integral del saber. Kant era un bon coneixedor de la física i fins i tot va elaborar una teoria sobre l'origen dels planetes (hipòtesi Kant – Laplace) que actualment alguns científics, com l'alemany Carl Friedrich von Weizsäcker, han reevaluat. I de jove va escriure un text. Els PENSAMENTS SOBRE LA VERITABLE VALORACIÓ DE LES FORCES FÍSIIQUES (Gedanken über die wahre Schätzung der lebendigen Kräfte), que proposava un espai de múltiples dimensions –a diferència de les tres dimensions que apareixen a la CRÍTICA DE LA RAÓ PURA. Kant era no només un filòsof de la ciència sinó un científic. Els textos científics són més aviat de la primera època, mentre que al final es va interessar més per l'ètica i la política.

Ara la ciència s'ha fet, òbviament, molt més complexa i ningú no pot abastar-la amb la profunditat de Kant i, a més, tampoc no ens resulta

tan fàcil identificar “ciència” amb “progrés”, però Kant no comprendria la tecnofòbia de molts pensadors actuals.

3.- Per què es diu “criticisme” la filosofia de Kant?

Kant identifica la filosofia amb un “tribunal de la raó”. La raó ha de jutjar (críticament) la pretensió de validesa de tots els coneixements. Els de la raó teòrica (ciència) tant com els de caire moral, polític. Kant el que vol saber és si es poden fonamentar els coneixements humans o si, pel contrari, hi ha algun coneixement (en el seu cas: la metafísica) que no té fonamentació. La seva anàlisi pretén esbrinar si la pretensió de coneixement racional té (o no) límits.

Kant diu que ha introduït en la metafísica una revolució equivalent a la de Copèrnic en astronomia. Abans de Copèrnic, els científics creien que el centre de l'univers era la Terra i que tots els planetes giraven al seu voltant; a partir d'ell sabem que nosaltres no som el centre i que la Terra gira amb tot el sistema.

De la mateixa manera, Kant afirma que abans de la filosofia crítica es pensava que el coneixement deriva de les categories que usem per a comprendre la realitat, enteses com a categories objectives, anteriors a la nostra consciència. El que fa Kant és mostrar que les categories que emprem per a ordenar el món són producte del subjecte: no hi ha categories “objectives” del món, sinó una determinada forma a partir de la qual el subjecte es mou i es regula –en la mesura en què és subjecte d'experiències.

Però al segle XX molts lectors de Kant van considerar que fa justament el contrari que Copèrnic. Darwin i Copèrnic expulsen l'home del centre de l'univers: el converteixen en habitant d'un planeta minúscul i apartat –i en una conseqüència de l'evolució. Kant, per contra, revaloritza el paper de l'humà, perquè diu que el coneixement és quelcom construït i que la realitat està completament determinada per les categories de la raó humana. L'home no està al centre de l'univers des d'un punt de vista cosmològic, però sí des de l'epistemològic. És la raó humana, ens diu Kant, la que determina què pugui ser objecte de la nostra experiència, és a dir, la que determina què pot ser el món per a nosaltres.

4.- Descartes, Leibniz i Spinoza són els tres gran clàssics de la filosofia del seu temps. Però Kant els esmenta ben poc: per què? Podem establir quina relació té Kant amb aquests tres pensadors?

La relació amb Descartes és clara: a tots dos els interessa la relació de la subjectivitat amb la teoria del coneixement. Per a Descartes el fonament del coneixements és “Penso, ergo existeixo”. La base del nostre coneixement no és, doncs, el món extern sinó la nostra autoconsciència, el coneixement del nostre ser (que consisteix a

pensar). Kant també considera el subjecte (el jo) com anterior a l'objecte (el món). Les categories a través de les quals pensem –ens dirà Kant– no són extrems de la realitat, sinó que són la condició a través de la qual la realitat és.

Per a Spinoza la subjectivitat és un dels dos atributs de la substància divina i no es pot dir que tingui prioritats respecte a l'atribut de l'extensió. En Leibniz, en la mesura que les mònades tenen un cert grau de consciència, hi ha també subjectivitat però el seu sistema pot ser considerat objectivista, perquè li manca una reflexió sobre el caràcter subjectiu de les categories.

El que vol fer Kant és anar més enllà del sistema de Leibniz, exposat per Wolff; però això només ho va aconseguir a través de Hume, el filòsof que el desperta del “somni dogmàtic”. El que li mostra Hume és que no podem dir res significatiu sobre l'ànima. Al capítol sobre els paral·logismes en la “Dialèctica” de la RAÓ PURA hi ha la crítica kantiana a Descartes, on li diu que el cogito és una tautologia.

5.- Entrant en el sistema kantian: pot explicar-nos què vol dir la distinció kantiana entre fenomen i noumen? Com es poden definir aquests conceptes?

Per a Kant el “fenomen” és el món com apareix i el “noumen” és el món tal com el podem pensar quan no és objecte de la nostra experiència. Aquesta és una distinció bàsica.

Però Kant vol fonamentar una ciència sense caure en el determinisme que considera com un resultat necessari –i indesitjable– de la ciència moderna. Si el principi de causalitat de les ciències és correcte, llavors està tot determinat necessàriament, el que fem avui i el que passarà d'aquí a mil anys. Kant considera d'una banda –contra Hume– que hem d'assumir la causalitat com una categoria necessària per posar ordre en el món i en les coses tal com ens apareixen. Però, alhora la categoria de “causalitat” no està en les coses, sinó que pertany a la raó humana. Ningú no ens pot dir si al món noumènic (el món que no és objecte d'experiència, allà on no hi ha coneixement humà) hi ha causalitat. El món del noumen no està, doncs, limitat per la causalitat.

De vegades es diu que el fenomen equival al món sensible platònic i el noumen al món intel·ligible. Però hi ha una diferència important: el món del noumen segons Kant no coneix categories, mentre que el món de les idees de Plató s'expressa segons categories (Bé, Eros, Unitat...). Les idees platòniques són estructures que no deriven de l'experiència però fan possible conèixer-la, mentre que per a Kant el noumen és del tot incognoscible. Per a Kant l'experiència, en tant que determinada per les categories, que són un acte espontani de la raó humana, no expressa la realitat del món tal com és. La realitat tal

com és està fora de l'abast de la raó humana –i per això en diu “cosa en sí” o noumen. Per a Plató les categories són el que Kant anomena noumen. Mentre que per a Kant el noumen és el que transcendeix les categories (i, per tant, no les funda). Dit més senzillament: el noumen kantian no fonamenta les categories, mentre que el món de les idees platònica és el model del món sensible.

6.- Es pot comparar el noumen kantian a la idea matemàtica d'infinít, un nombre que es pot pensar però no comptar?

No exactament. Sobre l'infinít es poden formular proposicions matemàtiques perfectament clares; a l'extrem es pot pensar a través de la idea de límit. El noumen de Kant, en canvi, és perfectament incognoscible; no en podem dir res i ni tan sols no és un límit del coneixement. Una ciència es basa en categories; però en el noumen no hi ha categories. Per tant no se'n pot dir res.

7.- El problema de la metafísica és el problema del noumen? O la metafísica comença ja amb l'anàlisi del món fenomènic?

Segons Kant, quan la raó humana s'escapa de l'experiència cau inevitablement en la metafísica. Però això de la metafísica s'ha de mirar a poc a poc, perquè Kant té diversos conceptes de metafísica.

D'una banda per fonamentar la ciència necessitem un principi que no està basat en l'experiència, ni en deriva per inducció. Les categories kantianes no estan fundades en l'experiència però la fan possible. Per tant, en certa manera, són metafísiques. Per això algun cop s'ha dit que la filosofia kantiana és una “metafísica de l'experiència”.

Kant vol anar més enllà del racionalisme (incapaç de comprendre l'experiència) i de l'empirisme, incapaç de fonamentar-se a sí mateix. Per això necessita la idea de causa que no pertany a l'experiència però la fa possible. La metafísica, doncs, té un sentit. El que és absurd, però, és la metafísica tradicional perquè no permet clarificar l'experiència

8.- Si Kant admirava Hume: perquè és tan crític amb l'escepticisme, fins arribar a dir que els escèptics són “nòmades, enemics jurats de tota estable cultura a la terra”? És perquè Kant era un provincià, o hi tenia alguna objecció teòrica, conceptualment forta?

Caldria adonar-se que els grans filòsofs rarament han estat escèptics. Però Hume n'era –i del tot!– certament. A parer de Kant, Hume ha fet dues grans aportacions a la filosofia. D'una banda demostra que el principi de causalitat (com les categories totes) no pot basar-se en l'experiència. A més, Hume ha mostrat que principis normatius no poden ser justificats a partir de proposicions descriptives.

Però en el cas de l'ètica, l'escepticisme, com el relativisme, constitueixen un perill de disgregació moral. No es pot viure èticament sense conviccions morals universals. L'escepticisme és un moment del camí, però no el final.

9.- En Hume, Kant troba el problema dels judicis analítics i els judicis sintètics? Però: què vol dir "judici"? En què es diferencien els judicis analítics dels sintètics?

Un judici és una proposició assertòrica –apodíctica o problemàtica. En fi: un judici és allò del qual podem dir que és veritable o fals. Per això no són judici frases com "¿has arribat?", o "porta'm aigua".

Un judici analític és aquell que en el predicat es limita a recollir el que està implícit en el subjecte. El predicat de la frase: "el vi negre és vi", no ens afegeix res al que ja sabíem.

Un judici sintètic és el que afegeix informació; ens diu coses que no sabíem i que poden ser veritables o falses, per tant, és a posteriori. Per exemple: "aquest marbre és de color rosa" (ens diu que no és blanc).

Kant creu haver trobat una mena de judici que és sintètic (informatiu) i a priori (i, per tant, universal i necessari). Són frases del tipus: "tot canvi té una causa". Per a ell les ciències, i especialment les matemàtiques, es fonamenten en els sintètics a priori. Però la metafísica tradicional no en té de sintètics a priori i, per tant, no és ciència.

Actualment, des del Cercle de Viena, es diu que els sintètics a priori són analítics; malgrat tot molts filòsofs morals consideren que tots els judicis morals consistents són judicis sintètics a priori plenament vàlids perquè, altrament, l'ètica cauria en un nihilisme absolut.

10.- La raó pura té sentit per ella mateixa?

Pel que sembla l'arquitectura de la raó (la Raó Pura) només té sentit en la mesura que fonamenta l'acció moral (Raó Pràctica). En definitiva, allò que no pot ser conegut com a noumen, només podrà ser captat a través de l'acció moral que és la raó pràctica.